

Fikret Adaman, Bengi Akbulut, Umur Kocagöz (haz.),
Herkesin Herkes İçin, Müşterekler Üzerine Bir Antoloji,
İstanbul: Metis Yayınları, 2017

Kitap Eleştirisi

Müşterekler: Kimin için?

Kurtar Tanyılmaz

1-Giriş

Marx'ın, sermayenin kendi suretinde bir dünya yaratacağı, hemen her şeyi metalaştırarak satılık hale getireceği öngörüsü herhalde kapitalizmin tarihinde hiç günümüzdeki kadar isabetli olmamıştı. Günümüz kapitalist toplumunun geldiği aşamayı göstermesi bakımından haber kaynaklarında yer alan iki somut örnek verelim. “Artık İstanbul’un havası parayla” başlığı altında verilen haberde¹ şöyle deniyor:

Türkiye genelinde 55 müze ve ören yerinin ticari alanlarının işletmesini üstlenen Bilkent Kültür Girişimi'nin (BKG), satışına başladığı “İstanbul havası” beklentilerin üzerinde bir taleple karşılaştı. Fiyatı 16 lira olan “İstanbul Havası”, ayda ortalama 100 adet satılıyor. Üzerinde İstanbul'a ilişkin görüntüleri ve “Air of İstanbul” yazısını taşıyan bir konserve kutusundan oluşan ürün, görenleri tebessüm ettiriyor.

¹ *Milliyet*, 28.03.2012.

“Geceliği 142 dolara mahpus” başlığıyla verilen bir diğer haberde² ise şu çarpıcı ifadeler yer alıyor:

ABD’de Kaliforniya eyaletinde Riverside bölgesi tutuklulardan hapiste kaldıkları gece başına ücret alınmasını kabul etti. Eyalet hapishanelerinin dolması üzerine tutukluların sevk edildiği yerlerden olan Riverside bölgesinde yönetim mahkûmlara sağlanan yemek, giyecek ve tıbbi bakımın ücretlendirilmesine karar verdi. Riverside’ın ipek çarşafly yatakların ve bir gurme restoranının bulunduğu en lüks otelinin gecesi 190 dolarken, soğuk demir ranzada yatıp plastik tepside yemenin ücreti 142 dolar 42 cent olacak.

Marx’ın bu öngörüsünü günümüzde kapitalizmin ağır bir ekonomik kriz yaşadığı gerçeğiyle birlikte ele almak gerekir. Üstelik kapitalizmin ekonomik krizi derinleştikçe, diğer krizler de sökün ediyor. Dünyada her gün 25-30 bin insanın açlıktan ölmesine yol açan³ gıda krizi, ekolojik kriz, göçlerin yarattığı krizler ve hele tüm sıcaklığıyla yaşadığımız salgına bağlı sağlık krizi dikkate alındığında, kapitalizmin ne ölçüde ağır bir toplumsal tahribat yarattığı ve bir uygarlık krizine yol açtığı daha iyi anlaşılacaktır. Sermaye birikiminin durgunlaştığı neredeyse yarım yüzyıla varan kriz döneminde, neoliberal politikalarla birlikte, kamu kaynakları (limanlar, topraklar, kamu arazileri vd.) “acele kamulaştırma” adı altında yağma ediliyor, özelleştirmeler ile birlikte eğitim, sağlık, su kaynakları, hatta yukarıda verdiğimiz örnekteki gibi hapishaneler bile şirketlerin denetimine geçiyor. Krizin etkisiyle artan kitlesel işsizliğin yanı sıra, özellikle barınma, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi insanın kendini yeniden üretimi açısından elzem nitelikte olan faaliyetlerin piyasaya açılarak satılık hale gelmesiyle birlikte toplumsal eşitsizlikler daha da artıyor.

Dünya çapında yaşanan bu toplumsal sefalet koşullarında ve burjuvazinin süregelen neo-liberalizm saldırısı karşısında geniş emekçi kitlelerin ve ezilen halkların duydukları öfke artıyor, alternatifler aranıyor ve toplumsal mücadeleler ivme kazanıyor. Kapitalizm karşıtı ya da kapitalizme alternatif bu tür arayışları, yaklaşımları bunların politik programlarını değerlendirebilmek mücadeleye girişecek geniş kitlelere bir “yol haritası” önermek bakımından can alıcı önem taşımaktadır. Günümüzde bu arayışları üç ana strateji ekseninde ayrıştırmak mümkündür.⁴ Bunların ilki, devletin, ekonomiye artmakta olan müdahalesini de dikkate alarak yeniden sosyal devlet niteliğine bürünmesi ve bu doğrultuda kamu mal ve hizmetlerinin ekonomide ağırlığının artması gerektiğini savunan, klasik bir işçi reformizmi karakteri taşıyan erken sosyal demokrat çizgideki çevrelerdir. Bugünün sosyal demokrasisi bu kamu mülkiyeti bakış açısını bazı ender istisnalar dışında benimsememektedir. İkinci yaklaşım ise klasik devrimci Marksist akımlardan oluşuyor. Kendi içlerinde bazı farklılıklar taşımakla birlikte bu akımlar toplumsal mülkiyete giden yolun işçi iktidarı altında kamu mülkiyeti için verilecek

² *Milliyet*, 13.12.2011.

³ *Dünya*, 14.10.2020.

⁴ K. Tanyılmaz, “Küresel Kriz Karşısında Nasıl Bir Emek Stratejisi?”, *Mesele*, sayı: 94, Ekim 2014, s. 34-39.

mücadelelerden geçmesi gerektiğinden hareket ediyorlar. Bu mücadelelerin ise ancak diğer tüm ezilen toplumsal kesimler ve halklar işçi sınıfının etrafında ve sermayeden ve burjuva devletten bağımsız bir politika izledikleri takdirde kazanılabileceğini ileri sürüyorlar.

Bu iki yaklaşımdan farklı olarak bir de günümüzde oldukça yaygın olarak savunulan, piyasadan ve devletten özerk yaşam ve üretim alanlarının yaratılması için verilen mücadeleleri öne çıkaran akımlar mevcut. Dayanışma ekonomileri, müşterekler, komünal ekonomi gibi farklı adlar altında ve farklı vurgularıyla birlikte söz konusu akımlar özel mülkiyet ve kamu mülkiyeti dışında ortak mülkiyet biçimleri, yeni bir “kamusal alan” inşa etmeyi hedefliyorlar.

Biz de bu yazıda kapitalizmin geriletilmesi ya da onun tamamen çökertilmesi için uygun bir strateji olduğu iddiasını taşıyan müşterekler yaklaşımını ele almak üzere yayınlanan *Herkesin Herkes İçin* adlı kitabı eleştirel bir gözle değerlendirmeyi amaçlıyoruz. Söz konusu kitabı seçmemizin temel nedeni, içeriği itibarıyla, okuyucuya bu üçüncü akımı, yani müşterekler⁵ yazınının görüşlerini ve dayandığı stratejiyi kavramak bakımından temel metinleri sunan bir antoloji niteliğinde olması.

Kitap üç ana bölümden oluşuyor. İlk bölümde müşterekler tartışmasını eleştirel bir bakış açısıyla ele alan çeşitli kavramsal yaklaşımlara dair temel metinlere yer veriliyor. İkinci bölüm ise özellikle suyun özelleştirilmesine ve kentlerde kamuya ait alanların ve hizmetlerin piyasaya açılmasına karşı yürütülen toplumsal hareketleri ve mücadele deneyimlerini “müşterekler” yaklaşımıyla değerlendiren çalışmaları içeriyor. Kitabın üçüncü ve son bölümü ise hem Türkiye özelinde hem de küresel anlamda yükselen toplumsal mücadelelerde müşterekler söyleminin yaygınlaşmasından hareketle “müşterekler siyasetinin” taşıdığı olanakları ele alan yazılardan oluşuyor. Bu kitaptaki her bir makaleyi ve içinde yer alan görüşleri tek tek ele almak yerine müşterekler üzerine yazarların en temel tezlerini kendi iç mantığı içinde özetlemeye ve sonrasında da eleştirel bir gözle değerlendirmeye çalışacağız.

2- Müştereklerden ne anlamalıyız?

Kitabın birinci bölümünde müşterekler tartışmasında adeta bir referans noktası olan Garrett Hardin’in “Müştereklerin Trajedisi” makalesine yer veriliyor. Hardin, nüfus artışının yol açabileceği sorunları hareket noktası olarak aldığı makalesinde tarım arazileri, otlaklar, av ve balıkçılık alanları gibi müşterek kaynakların kullanımının bireysel özgürlükler ve farklılaşan çıkarlar nedeniyle bir “trajedi” ile sonuçlanacağı öngörüsünde bulunur. Bunu açıklamak üzere her biri ortak kullanılan bir otağa açık ve serbest erişimi olan bir grup çobandan bahseder. Hardin’e göre her çoban kendi hayvanlarının beslenebileceği ot miktarını veya kendine ait

5 Bu terimin İngilizce karşılığının commons, eski Türkçe’deki karşılığının ise iştirak olduğunu belirtelim. Bununla birlikte söz konusu terime kuşkuyla yaklaştığımızı, zira “müşterek” kelimesinin bir sıfat olduğunu, ancak hakkında yazarlar tarafından bir isim olarak (kitapta sıklıkla müşterekler şeklinde çoğul olarak) kullanıldığını belirtelim. Bizim kanımız, “commons” teriminin müşterek varlıklar ya da müşterek mallar diye çevrilmesinin daha doğru olduğudur.

hayvanların sayısını ençoklamak isteyeceğinden, bu durum kaçınılmaz olarak kaynakların tükenmesi sorununa yol açacaktır.

Trajedi de buradan çıkar. Her birey, sınırları olan bir dünyada onu sürüsünü sınırsızca artırmaya mecbur bırakan bir sistemin içine hapsolmuştur. Müştereklerin özgürlüğüne inanan bir toplumda kendi çıkarlarını gözeten bu bireylerin her biri çöküşe doğru koşmaktadır. Müştereklerde özgürlük, herkese çöküş getirir (s. 31).

Kitapta bundan sonra yer verilen metinler tam da Hardin'in bu yaklaşımına karşı kaleme alınmış, yani bireysel çıkarların ağır basması nedeniyle kolektif bir mülkiyetin mümkün olamayacağını, bunun ancak bir trajedi ile sonlanacağını ileri sürerek özel mülkiyetin ve çitlemelerin gerekliliğinin savunusunu yapan Hardin'e cevap niteliğinde metinler.

Müşterekler teriminin İngiltere'de kırsal alanın büyük kısmında 1800'lerin sonuna kadar rastlanan ve ortak kullanılan otlaklar, tarlalar, ormanlar, sulama sistemleri ve diğer kaynaklar için kullanıldığını belirten Ian Angus'a göre, Hardin, gerçek müştereklerde yaşananları, ilgili toplulukların müşterekleri kendi kendilerinin düzenlemesini açıkça yok saymaktadır (s. 46). Angus ortak kullanılan kaynakların kendi kendini düzenleme sürecinde topluluklar tarafından başarılı bir biçimde yönetildiğine dair kanıtlar olduğu kanısındadır. Ona göre, çobanların sürülerini her zaman genişletmek isteyecekleri önermesi, kanıtlanmış olmadığı gibi, insan doğasının bencil ve değişmez olduğu, toplumların çıkarıcı bireylerden oluştuğu varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle de kapitalizm yanlısı bir ekonomik teorinin parçasıdır. Bu tespitten hareketle Angus'a göre "müştereklerin trajedisi kullanışlı bir siyasi mittir – hâkim dünya düzeninin alternatifini olmadığını söylemenin kulağa bilimsel gelen bir yoludur" (s. 51).

Ortak kaynakların örnekleri arasında yeraltı suyu havzaları, sulama sistemleri, ormanlar, nehirler, meralar, ana sistem bilgisayarlar, şirket ve devlet hazineleri ve internet gibi hem doğal hem de insan yapımı sistemlerin bulunduğunu belirten Elinor Ostrom ise, kullanıcıların farklı çıkarları söz konusu olduğunda, ortak kaynakların aşırı kullanımının mümkün olduğunu, bu bağlamda kimileri özel mülkiyeti en verimli mülkiyet şekli olarak önerirken, diğerlerinin ise kamu denetim ve idaresini savunduklarını belirtir.

Ostrom, özyönetimle idare edilen ortak kaynak sistemlerinin performanslarının zaman ve mekânâ göre farklılık gösterdiğini; kimi özyönetime dayalı ortak kaynak sistemleri yüzyıllardır varlıklarını sürdürürken, kimilerinin bocalayıp başarısız olduklarını belirtmektedir. Ostrom'a göre "kullanıcıların çıkarları birbirlerinden farklı olduğunda ortak kaynaklara yönelik özyönetimci bir çözüm geliştirmek özellikle zorlayıcı olabilir". Bu nedenle bu kaynakların kullanıcılarının haklarını ve sorumluluklarını düzenleyen bir örgütlenmeye ve belli bir kaynağın sınırlarının ve bu kaynaktan yararlanmaya hakkı olan kişilerin tanımlanması anlamına gelen bir tasarım ilkesine ihtiyaç vardır (s. 68). Ostrom'a göre "ortak kaynaklar kuramı son yarım yüzyılda ciddi biçimde ilerlemiştir, ancak bu kuramın önünde çözülmeyi bekleyen birçok bilmece vardır" (s. 75).

Yukarda ana fikirlerini özetlemeye çalıştığımız iki makale de "sosyal ekolojik

sistemler çerçevesi” diye adlandırılan bir akım içinde yer almaktadır. Bu akımın temel tezi, “topluluklar müşterek varlıkların kullanımına dair kurallar ve kontrol mekanizmaları tesis edebilir ve böylece kaynakların aşırı kullanımını trajedisini önleyebilir” görüşüne dayanmaktadır.

Müştereklere dair kavramsal yaklaşımlardan ikincisi, kitapta ağırlıklı olarak görüşlerine yer verilen otonom Marksizm akımı. Otonom Marksizm akımı, yazarları arasındaki tüm farklı vurgularla birlikte, bir önceki “sosyal ekolojik sistemler” yaklaşımını müştereklerin içinde konumlandığı ekonomi-politik yapıları, yani sermaye süreçlerini ve iktidar ilişkilerini ve bunların müşterekler üzerindeki etkilerini göz ardı ettiği için eleştiriyor.

Kitapta Jim Glassman, Massimo De Angelis, George Caffentzis, Silvia Federici, Michael Hardt gibi otonom Marksizmden beslenen geniş yelpazede sol aydınların yazılarına yer verilmiş. Söz konusu düşünürler günümüz kapitalizminin ana eğilimlerine odaklanıyorlar ve buradan hareketle kapitalizme alternatif mülkiyet ve örgütlenme biçimleri ile dönüşüm stratejileri tanımlamaya çalışıyorlar.

Bu akımın çıkış noktasını, kapitalizm kendi tarihinin en derin toplumsal ve ekonomik krizinin ortasında iken “ne devletlerin ne de piyasanın bir çözüm sunmaya muktedir görünmesi” (s. 105) oluşturuyor. Bu nedenle bu akıma mensup çoğu yazar, “krizin neoliberal yönetiminin genişletilmesi adına hakların ve yardımların azaltılmasına ve devam eden borçlara karşı direnen, devletten yeniden bölüşümcü bir adalet talep eden mücadelelerin büyümesi”ni (s. 252) ve “toplulukların önünde duran toplumsal yeniden üretim sorunlarının kolektif dayanışmayla çözülme biçimlerindeki artışı” (s. 252) önemsiyorlar ve müşterekleri neoliberalizmin saldırısı ve tahribatı karşısında bir alternatifin nüveleri olarak görüyorlar. Tarım üreticilerinin kırsal alandan sürülmesi, kamu arazilerinin ve işletmelerinin özelleştirilmesi gibi mülksüzleştirme süreçlerinin yol açtığı toplumsal eşitsizlikler karşısında “alt sınıfların gündelik hayatta kalma stratejilerinin bir değişim yaratacak gücü fiilen elde etme yollarını” (s. 235) aradıklarını belirtiyorlar.

Bugün ilk birikimin internet, tohum patentleri, karbon döngüsü gibi yepyeni alanlara açılan ve 19. yüzyıl başlarındaki çitlemeleri çağrıştıran en şiddetli biçimlerinden birisine tanıklık ediyoruz. İşte müşterek, bu gibi kayıplar ve saldırılar karşısında birleşen toplulukların temelinde yatan *ortak çıkar ve değerlerden* oluşuyor. Müşterek, toplumsal ve fiziksel refaha doğrudan katkı sağlayan ortak “zenginlikler” (örneğin toprak, su, tohum, hava, gıda, biyolojik çeşitlilik, kültürel pratikler), fiziksel çevrenin tahribatı ve kaynakların ve genetik zenginliğin özelleştirilmesi gibi “çitleme” hareketleri ile karşı karşıyayken, alternatif politikalar üretme potansiyeli taşıyor. Böylece müşterek, günümüz sermayesinin saldırıları karşısında bir direniş sembolü haline geliyor (s. 205, vurgu bize ait).

Kitapta “müşterek” kavramı, “toplumsal üretim ve yeniden üretimin çeşitli mecralarının piyasa ve devletten özerk, kolektif, adaletli ve özyönetime dayalı bir biçimde kurulması” (s. 291) ve “rekabetçi piyasa mantığının dışında, alternatif bir etiğe dayanan bir mübadele sisteminin hayata geçirilmesi” (s. 294) olarak tanımlanıyor. Müştereklerin birincil amacının, “kendi tasarruflarında olan veya tespit ve – diğer toplumsal güçlerden – talep edebildikleri doğal ve yaratıcı

kaynakları seferber ederek farklı toplulukların çeşitli yeniden üretim ihtiyaçlarına doğrudan cevap olabilmek” (s. 254) olduğu belirtiliyor.

Müşterekler günümüzde neden gerekli?

Kapitalizmin günümüz koşullarında yaşadığı krizin doğası ve bunun neden müşterekleri zorunlu kıldığı konusunda yazarların başvurduğu kavram sıklıkla Marx’a atfen ilk birikim oluyor. Yazarlar ilk birikim kavramından hareket etmenin gerekçesi olarak günümüz kapitalizminin anlaşılmasında bu kavramın geçerliliğini koruduğunu ileri sürüyorlar.

Marx’a göre ilk birikim her şeyden önce, sermaye birikiminin ön koşulunu oluşturmaktadır.

Sermaye ilişkisi, işçilerle emeğin gerçekleşme koşullarını oluşturan mülkiyetin, birbirlerinden ayrılmış olmasını gerektirir. Dolayısıyla, sermaye ilişkisini yaratan süreç, işçiyi kendi çalışma koşullarının mülkiyetinden ayıran süreçten başka bir şey olamaz; bu, bir yandan toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye, öte yandan, dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren süreçtir. Demek oluyor ki, ilk birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir.⁶

Marx şiddet içeren bu mülksüzleştirme sürecinin “geçmişe romantizmle bakmaya mahal bırakmayan” bir biçimde insanlığın olanaklarını geliştirmek açısından **zorunlu** olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü kapitalizmin yerine geçtiği ortak mülkiyet rejimi, köylü üretimi, zanaatkâr emek,

Üretim araçlarının yoğunlaşmasını olduğu kadar, elbirliğini, yani aynı üretim süreci içindeki işbölümünü, doğa güçlerinin toplum tarafından kontrol altına alınmasını ve bunlardan üretken amaçlarla yararlanılmasını ve toplumsal üretici güçlerin serbestçe gelişmesini de dışlar.⁷

Marx’ın bu tespitlerden hareketle vardığı nokta, ilk birikimin yerini artık genişletilmiş yeniden üretim sürecinin alacağı, üreticinin geçim araçlarından çoktan ayrılmış olmasıyla, zor kullanmak ve alenen gaspın yöntem olarak önemini yitireceği ve bunların yerini kapitalistin işçi üzerindeki kesin egemenliğini tamamlayan **iktisadi ilişkilerin sessiz baskısının** alacağıdır.⁸

Oysa kitapta yazılarına yer verilen otonom Marksist yazarlar aynı fikirde değildir. Onların ilk birikim diye adlandırdıkları, “kapitalist üretim için gerekli olan ekonomi-dışı önkoşul modern toplumlara içkin, süreklilik gösteren bir unsurdur ve etki alanını artırarak bütün dünyayı kapsamaktadır” (s. 89). İlk birikimin nasıl ve neden tarihsel bir aşamadan ziyade sürekli olduğunu açıklamak çabası içindedirler ve buradan hareketle “ilk birikime” dair mücadelelerin desteklenmesi gerektiği düşüncesindedirler. David Harvey’in de benzer anlamda “mülksüzleştirme yoluyla birikim” diye adlandırdığı bu süreç, De Angelis’in ifadesiyle “aslına bakılırsa

6 K. Marx, *Kapital*, 1. Cilt, çev. M. Selik-N. Satlıgan, İstanbul: Yordam Yayınları, 2011, s. 687.

7 K. Marx, a.g.y., s. 728.

8 K. Marx, a.g.y., s. 707 (Vurgu bize ait).

yaşadığımız dünyada *merkezi* bir rol oynamaktadır” (s. 110). Başka bir ifadeyle kapitalizm, krize girdiği dönemlerde sermaye birikimini canlandırmak, krizden çıkmak bakımından “çitlemelere” ihtiyaç duymaktadır.

Çünkü sermayenin içinde bulunduğu krizden çıkış yollarından birisi, toplumsal ilişkilerin yönetim tarzında bir kayma veya en azından toplumsal yeniden üretim krizinin yarattığı maliyetleri zapt edecek şekilde neoliberal yönetime ince bir ayar çekilmesi olabilir – ki bu maliyetlere krizle beraber ortaya çıkan isyanları denetlemek ve kontrol etmek için yapılan kamusal harcamalar da dahildir. Bu tür bir “ince ayar”, müşterekleri, ya da en azından müştereklerin belirli, evcilleştirilmiş örneklerini kapsayabilir. Sermayenin bir *müşterekler tamiratına* ihtiyacı vardır (s. 123).

Böylece sermayenin bir yandan kamu harcamalarına büyük kısıtlamalar getirirken, eş zamanlı olarak, toplumsal çalkantılara cevaben yerel toplulukları güçlendirmeyi teşvik ederek (s. 124), emek gücünün yeniden üretim maliyetlerini kısılabileceği ileri sürülmektedir.

Günümüzde müştereklerin neden gerekli olduğunu ve kapitalizme bir alternatif olabileceğini açıklayan ve otonom Marksizm içinde yer alan bir diğer akımın önde gelen isimlerinden Michael Hardt ise (Antonio Negri ile birlikte) müştereklerin günümüzdeki kritik önemini yeni teknolojilerin etkisiyle kapitalist üretimin artık dönüşüm geçirmiş olduğu görüşüne dayandırmaktadırlar. Bu kitapta yer alan makalesinde, günümüzde artık sanayinin ekonomi içindeki hegemonik konumunu sürdürmediğini belirten Hardt, hegemonik konuma geçen şeyin gayri maddi üretim veya biyo-politik üretim olduğunu belirtmektedir. Hardt’a göre, fikirler, bilgiler, genetik kodlar, patentler, telif hakları, hatta duygulanımlar gibi gayri maddi ve yeniden üretilebilir mallar özelleştirilebilir olsalar da,

bu tür malların mülkiyet sınırlarından kaçıp müşterek haline gelmeleri itkisi kuvvetlidir, hatta fikirler, imajlar, duygulanımlar söz konusu olduğunda üretkenliğin en çoklanması ancak bunların paylaşılması ve müşterekleştirilmesi ile mümkündür. Özelleştirilirse veya kamu mülkiyetine dönüştürülürse – yani devlet kontrolüne geçirilirse – üretkenlikleri ciddi anlamda düşer. Müşterek mülkiyet olarak ne kadar kısıtlanırsa üretkenlik de o kadar azalır. Yani müşterekin yaygınlaşması, mülkiyet ilişkilerini zayıflatıcı bir etkiye sahiptir (s. 149-150).

Hardt’a göre “sermayenin müşterek olana el koyması doğrudan özelleştirme üzerinden değil, rant üzerinden gerçekleşir”.

rantın kârdan baskın hale gelişine dair bu analizin bence çok önemli açılımı, sermayenin genellikle müşterekin üretim süreçlerinin dışında kalıyor olması. (...) Bu bağlamda sömürü, müşteriye el koyma biçimini alır (s. 151-2).

Hardt’ın bu tespitlerden hareketle temel tezi şudur:

müşterekin üretimi kapitalist ekonomide daha merkezi bir konuma geliyor olsa da, bu *üretim sürecinin dışında kalması gereken* sermaye sürece müdahil olmaz ve değere (finans ve benzeri mekanizmalar yoluyla) rant olarak el koyar. Sonuç olarak müşterekin üretimi ve üretkenliği gittikçe daha özerk bir zemin kazanır;

sermayenin boyunduruğundan kurtulmak adına imkânlar sunar (s. 153, vurgu yazara ait).

Müşterekler siyasetinden ne anlamalıyız?

Müşterekler hakkında nasıl bir gelecek perspektifine sahip olduklarını Federici ve Caffentzis makalelerinde kapitalizm karşıtı müştereklerden ne anlamak gerektiğine değinirken şöyle belirtiyorlar:

bizim inşa etmek istediğimiz müşterekler, toplumsal ilişkilerimizi dönüştürmeyi ve kapitalizme bir alternatif oluşturmayı amaçlar. (...) O halde kapitalizm karşıtı müşterekler, hem **yeniden üretim koşulları üzerindeki kontrolü** geri aldığımız özerk alanlar, hem de çitlenme süreçlerine karşı durmak ve hayatlarımızı **aşama aşama** piyasa ve devletten ayırıştırmak üzere hareket ettiğimiz zeminler olarak görülmelidir (s. 140, vurgu bize ait).

Toplumsal hareketlerin sadece sermayenin müşterekleri çitlemesine değil sermayenin müşterekleri massetme çabalarına da karşı koyarak bunun yerine müşterekler zemininde **kapitalist-olmayan yeni dünyalar** yaratması gerektiğini belirtiyorlar. (s. 127)

Ancak müşterekler, toplumsal üretimin sermaye ve **sermayenin ayrıcalıklarından** bağımsız, alternatif yollarla örgütlenmesinin toplumsal zeminini yaratabilir. (...) Günümüzün birçok krizinin derinliği, toplumsal üretimin farklı boyutlarını (gıda, toplumsal bakım, sağlık, eğitim) doğrudan tehdit etmekte, piyasanın ve devletlerin bu krizleri idare etmekteki başarısızlığı – daha doğrusu yaratmaktaki eş sorumluluğu – müştereklerin geliştirilmesini bir zorunluluk haline getirmektedir (s. 124-5, vurgu bize ait).

Müşterekleri savunan yazarlar bu çerçevede bir siyasi **yeniden düzenlemeyi** hedeflemektedirler. Örneğin Massimo De Angelis'e göre siyasi yeniden düzenleme,

yeni toplumsal ilişkilerin ve sistemlerin radikal gelişimine dair yeni olanaklar oluşturması bakımından önemlidir. Ancak, bu aşamaların kendi başlarına sermaye gibi toplumsal sistemleri köklü biçimde değiştirmeleri mümkün değildir: onları ancak **sarsabilirler** (s. 257, vurgu yazara ait).

Massimo De Angelis sermayenin karşı karşıya kaldığı yeni koşullar altında kendini yeniden üretmek için çeşitli yollar arayacağını belirtmekte ve şöyle demektedir: “bir takım yeni reformları kendi çıkarları için kullanabilir, biraz zaman kazanabilir ve işçi sınıfını dağıtıp haklarını ellerinden alabileceği doğru zaman için bekleyebilir. Dolayısıyla alternatiflerin **eli örgütsel açıdan zayıftır**” (s. 259, vurgu yazara ait). Bu tespitten hareketle yazar şu soruyu sorar:

bizi sermayeyle bağlantılarımızdan kurtaran alternatif sistemlerin yeniden üretimini sağlarken nasıl aynı zamanda sermayeye bir set çekebiliriz? Siyasi yeniden düzenleme – yani mücadele döngüleri – **kendi başlarına** bizi köklü değişime götürecektir zaferler sağlamıyor olsa da, ardından gelen anlaşmalar (“zaferler”) özellikle de “adil” anlaşmalarsa piyasa disiplini reddetmenin yeni koşullarını ve **bu yolla** da yeni toplumsal ilişkiler ve üretim tarzları oluşturmanın ivmesini yaratabilir (s.

260, vurgu yazara ait).

De Angelis'e göre, sermayenin, müşterekleri ve hareketleri massetmesi ya da kendi yanına kazanması (co-optation) olasılığı karşısında siyasi örgütlenmenin başlangıç noktası **yeniden üretim sorunu** olmalı ("Ne yiyeceğiz ve kim pişirecek? Biri hasta olduğunda ne olacak? Nerede uyuyacağız? Tuvaletimizi nereye yapacağız ve kim temizleyecek?") ve ağırlık merkezi stratejik olarak "metalaşmamış yeniden üretimin metalaşmamış alanlarını genişletmek" olmalıdır (s. 276).

Peki yazarlar bu amaçlara ulaşmak bakımından nasıl bir mücadele hattı öneriyorlar? Kitapta yer alan çeşitli makalelerden öyle anlaşılmaktadır ki, kapitalizm karşıtı mücadelelerde bir dizi farklı özne arasında kurulan ittifaklara bel bağlanmaktadır. Yazarlara göre bu tür ittifaklara gerek duyulmasının ardında yatan en önemli nedenler şunlardır: emeğin toplumsal yeniden üretim maliyetlerinin kapitalistler tarafından yüklenilmesinin önüne geçmek için kapitalistlerin proleterleşmeyi engellemeyi tercih edebileceği (bunu "tamamlanmamış proleterleşme süreci" diye nitelendiriyorlar), bununla bağlantılı olarak küçük ya da ortak mülkiyetin tamamen ve nihai gaspının yakın zamanda gerçekleşeceği beklentisinin güçlü bir gerekçesi olmadığı, küresel Kuzey'deki sanayi işçilerinin şu ana dek Marx'ın kendilerine biçtiği devrimci görevleri henüz yerine getirmedikleri, bir anlamda artık devrimci değişimin öznesi olmaktan çıkmış olmaları, "sistem-karşıtı" toplumsal hareketlerin ulusal-bölgesel çerçevede devlet iktidarını ele geçirmeyi başarmış olsalar da, kapitalist iktidarın, geçmişte ve günümüzde herhangi bir devlet tarafından tümüyle kontrol edilemeyen küresel meta zincirleri gibi ulus-ötesi biçimlerle işlediği ve belki de en önemlisi bugün 20. yüzyılda gerçekleşmiş devrimlerin benzerlerinin gerçekleşmesinin hiçbir yerde olası gözükmemesi.

Tüm bu nedenlerden dolayı yazarlar, çevre ülkelerde toplumsal değişimde çeşitli sınıf gruplarının (köylü toplulukları, esnaf grupları vb.) "pekâlâ ilerici koalisyonların parçalarını oluşturabileceklerini" (s. 85) ileri sürmektedirler. Yine de De Angelis, işçi sınıfının sermaye karşısındaki bölünmüşlüğünden hareketle bu mücadeleyi yürütecek öznenin eşkâlini daha açık bir şekilde tarif etmektedir:

İddiam şu ki, radikal değişim perspektifinden bakılınca temel açmazlardan biri, alternatiflerin ne orta sınıf **ile** ne de orta sınıfsız elde edilebileceğidir. Tam da bu nedenle "orta sınıf infilakı" nın bu radikal dönüşüm sürecinin gerekli bir unsuru olduğunu iddia etmişim (s. 271, vurgu yazara ait).

Müştereklere ilişkin deneyimler ne diyor?

Kitapta su savaşları ve kent mücadeleleri etrafında yürütülen çeşitli toplumsal hareket deneyimleri müşterekler yaklaşımı çerçevesinde sergileniyor, özellikle küresel Güney'de neoliberalizmin saldırılarının ve özelleştirmelerin olumsuz etkilerine tepki olarak özelleştirme karşıtı mücadeleler ve direniş deneyimleri (Bolivya'da su mücadeleleri, Brezilya'da kent, evsizler, topraksız köylüler hareketleri) ele alınıyor. Yazarlar söz konusu deneyimlerden büyük ölçüde olumlu anlamda söz etmekle birlikte, yine de bunların sınırlarına işaret eden, temkinli ifadeler de kullanıyorlar. Örneğin bu yazarlardan biri küresel Güney'in pek çok

kentinde suyla ilgili alternatif topluluk (community) ekonomilerinin hâlihazırda mevcut ve neoliberalizm karşısında “gerçekten varolan alternatifleri” temsil ettiklerini ileri sürmekle birlikte, şu tespitleri yapıyor:

Toplulukların kendi içlerinde *eşitsiz* iktidar ilişkileri ve kaynak paylaşımı olmasına rağmen, su temini yönetiminin kolektif, topluluk temelli biçimlerinin savunusunu yapan aktivistler çoğunlukla bu toplulukları hakkaniyetli ve yekpare sosyal yapılar olarak romantikleştirme eğiliminde oluyorlar (s. 182, vurgu bize ait).

Bir dizi çalışma ortak kaynakların işbirliğiyle yönetilmesinin kaynakların tükenmesini etkin bir şekilde önleyebildiğini gösterse de, bazı araştırmalar da su bağlamında bu kolektif eylem yaklaşımlarının sınırlarına dikkat çekiyor. Bir başka deyişle müşterekler kapsayıcı ve ilerici olabileceği gibi *dışlayıcı ve geriletici* de olabiliyor (s. 183, vurgu bize ait).

Bir başka yazıda da Bolivya’da su hizmetinin özelleştirilmesine karşı yaşanan su savaşlarında halkın çılgınca direnişine rağmen, “hak-temelli” stratejilerin nihayetinde “hem müştereklerin daha da çitlenmesine yol açtığı hem de toplulukların kendi yaşamlarıyla ilgili karar alma imkânlarını azalttığı” vurgulanıyor ve “netice olarak bugün devlette su sistemlerinin massedilmesi, denetlenmesi ve tek elde birleştirilmesine yönelik pederşahi bir eğilimin hakim olduğu” belirtiliyor (s. 193). Brezilya’daki kent hareketlerinde yaşanan deneyimlere ilişkin olarak da izlenen stratejiden öyle ya da böyle başarısız olduğu için vazgeçildiği belirtiliyor.

3- Müşterekler kapitalizme bir alternatif mi?

Bu kitapta müşterekleri kapitalizme alternatif olarak gören yazarların görüşlerini özetledik. Şimdi yazarların başvurduğu müşterekler kavramlaştırmasını ve buradan hareketle izledikleri mücadele stratejisini eleştirel bir açıdan değerlendireceğiz. Müşterekler yaklaşımına sahip yazarların, özellikle otonom Marksizm akımı içinde yer alanların, kapitalizme bir alternatif arayışında bazı varsayımlardan hareket ettikleri görülüyor. Bunların başında sermayeyi bir toplumsal güç ilişkisi olarak kavramak gerektiği, sermaye ilişkisinin ötesine geçmenin ancak piyasaya alternatif toplumsal ilişkilerin ve mülkiyet biçimlerinin hayata geçirilmesi ile mümkün olabileceği ve olası bir dönüşümün ancak kitlelerin kolektif eylemi ile gerçekleştirilebileceği geliyor. Biz bu varsayımların bir alternatif arayışında önemli bir başlangıç noktası oluşturduğu kanaatindeyiz. Gelgelelim aşağıda göstermeye çalışacağımız gibi müşterekler yazını, kavramın tanımlanması, günümüz kapitalizminin ana eğilimlerini kavrayışı ve gelecek perspektifi ve dönüşüm stratejisi olmak üzere üç ana noktada ciddi sorunlar taşımaktadır. Bu sorunları sırayla ele alalım.

Müşterekleri tanımlamak: Müşterekler gerçekten sermayenin “dışında” mı?

Müşterekler kavramının tanımlanışı kanımızca bir dizi muğlaklık barındırıyor. Bu arada müşterek, kamusal, sosyal hak kavramlarının özel çıkar karşısında bir genel çıkar, toplumun ortak iyiliği olarak tanımlamak bakımından benzer anlamlarda kullanıldığını da belirtelim. Kavramın tanımlanmasında sıkça

“piyasadan ve devletten özerk”, “kendi kendini düzenleyen”, “ne devlet malı ne özel mülkiyet” gibi nitelermelere yer veriliyor; ancak bunlarla ne kastedildiği bir türlü somutlanmıyor. O takdirde ilkin cevaplanması gereken soru “bir şeyi müşterek yapanın ne olduğu”dur.

Ostrom, yukarıda da özetlediğimiz gibi, toplumsal işbirliğinin bireysel çıkarlar nedeniyle ortak kaynakların tahsisinde ve kullanımında aşırı kullanıma yol açabileceğini, ancak kullanımı düzenleyen kurallar ve kontrol mekanizmaları işletildiği takdirde bunların daha üretken ve demokratik olacağını belirtiyordu. Ancak bu açıklama sorunu sadece bir adım daha ötelemekten başka bir anlam ifade etmez. Öyle ya bu kuralları kim ve hangi koşullarda koyacaktır? Neyin toplumsal ihtiyaç, neyin kamu malı ya da hizmeti, neyin sosyal hak olacağı, buna kimin erişip kimin erişemeyeceği *politik* bir sorun olup, eş değerlerin mübadele edildiği burjuva toplumunda toplumsal mücadeleler ve sınıflar arasındaki güç dengelerine bağlıdır. Marx’ın belirttiği gibi “eşit haklar arasında son sözü kuvvet söyler”.⁹ Örneğin 2. Dünya Savaşı ertesinde özellikle Batı’da işçi hareketinin güçlü olması hem de güçlü bir işçi devleti olarak SSCB’nin varlığı, burjuva devletin “sosyal” niteliklerinin öne çıkmasıyla sonuçlanmışken, 1980 sonrasında işçi hareketinin yenilgileri ve SSCB’nin dağılması sonucunda sosyal kazanımların çoğu, sermaye tarafından, devletin izlediği neoliberal politikaların saldırısı altında geri alınmıştır.

Demek ki üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı ve emek gücünün satılık olduğu burjuva toplumunda “ortak iyilik”, sınıfsal çıkarları ve güç dengelerini hesaba katmayı gerektirmektedir ki bu bizi doğrudan *mülkiyet* sorununa getirir. Oysa müşterekleri savunan yazarların çoğu mülkiyet karşısında ikircikli ve çelişkili bir konumda yer almaktadır. Örneğin Hardt müştereklerden, “ne devlet malı ne özel mülkiyet, demokratik ve yatay karar alma prensibine dayalı bir kolektifi”¹⁰ anladığını belirtirken, “kimin mülkiyeti altında?” sorusunu es geçmektedir. Çünkü üretim ilişkilerinin günümüz kapitalizmde dönüştüğü, artık üretim araçlarının mülkiyetinin önemini kalmadığı görüşünden hareket etmektedir.¹¹

Hardt ve Negri maddi olmayan emeği sermayenin içinde ve ona karşı değil, giderek dışında ve ona karşı görürler. Ne var ki, emek süreçleri üzerine çalışmalar Hardt ve Negri’nin görüşüne hiç puan kazandırmıyor. Örneğin, Peter Meiksins’in işverenlerin kontrol kaygılarının onları bilgi teknolojisinin kullanımını kısıtlamaya sevkettiği, bunun da Hardt ve Negri’nin maddi olmayan emeğe, doğası gereği içsel, sermayeye dışsal olduğuna ve giderek kuvveden fiile geçtiğine inandıkları iletişim ve işbirliği potansiyelini törpülediği yönündeki argümanı, pozisyonlarını zayıflatır. Yazılım geliştiricilerin emek süreci hakkındaki çalışmaları hakeza.¹²

Caffentzis ve Federici de benzer bir ikircikli konumu paylaşmaktadırlar.

9 K. Marx, a.g.y., s. 232.

10 M. Hardt, “Köstebek Çıktı, İhtilâl Zamanı”, *Express*, sayı: 139, 2013, s. 56.

11 Hardt ve Negri’nin bu görüşlerinin eleştirisi için bkz. D. Camfield, “Çokluk ve Kanguru: Hardt ve Negri’nin Maddi Olmayan Emek Teorisinin Eleştirisi”, *Devrimci Marksizm*, sayı: 3, 2007, s. 174-204.

12 Camfield, a.g.y., s. 186.

Müşterek ile kamusal arasında yaptıkları ayrım bu bakımdan ilginçtir:

kamusal olan devlet eliyle idare edilen ve *denetimimiz altında olmayandır*. Fakat bu durum kamu mallarını savunmadığımız anlamına gelmez. Kamu, geçmiş emeğimizin çoğunun depolandığı alandır ve özel şirketlerin bu alanı ele geçirmemesi önemlidir. Tekrarlayalım: ‘kamu’ dediğimiz, aslen bizim ürettiğimiz zenginliktir (s. 141-2, vurgu yazara ait).

Şimdi soralım: Bu “biz” kimdir? “Geçmiş emeğimizi” üreten kimdir? Bu açıdan bakıldığında eğer bir genel çıkardan söz edilecekse bu büyük ölçüde emekçi sınıfların çıkarı değil midir? Üstelik bu “geçmiş emeğin” depolandığı alan olarak kamu mülkiyeti, devlet neden bizim denetimimiz dışındadır; neden özel şirketler bu alanı ele geçirme çabası içindedirler ve madem onların bu alanı ele geçirmemesi önemlidir, neden o zaman başka bir “kamusal alan” arayışı içine girilmektedir?

Bu yaklaşım çerçevesinde “müştereklerin, kimin, hangi sınıfın mülkiyeti altında şekilleneceği” sorusuna geçilmekte, ortak mülkiyet kavramının içeriği üretim ilişkileri ve sınıf mücadelelerinden bağımsız olarak ele alınarak muğlak bırakılmaktadır. Başta Hardt ve Negri’de olmak üzere, müşterekler yazınında toplumsal eşitsizliğin kaynağı olarak üretim alanındaki sömürü değil, kolektif üretimin yönetim ve bölüşüm kararlarından “dışlanmak” görülmektedir. De Angelis’in müşterekler tanımı (“sermayenin henüz çitlemediği şeyler”) bu bakımdan açıklayıcıdır. Temel amaç, emek gücünün yeniden üretimine dönük ortak kaynaklara devlet zoruyla “el konulması” karşısında, “henüz” çitlenmemiş, piyasa dışında, ondan “özerk” alanlar inşa ederek bu dolaşım alanındaki “dışlanmaya” karşı koymaktır. Peki ama yerel, küçük üreticiliğe dayalı üretim yapılarının bir alternatif olarak kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin ötesinde örgütlenmesi ne ölçüde mümkündür? Müşterekler yazınında şu sorulara tatminkâr cevaplar verilmemektedir: Herhangi bir müşterekte para ne olacak, yapılacak yatırımların finansmanı nasıl (armağanlarla, bağışlarla mı) sağlanacak, üretim için bazı girdiler nereden alınacak, üretilenler kime satılacak, ürünler ne ölçüde piyasa için üretilecek?

Herhangi bir ülkede kapitalist ilişkiler hüküm sürdüğü ölçüde, bu tür işletmelerin kapitalist ilişkilerden özerk olarak varlıklarını sürdürmeleri rekabete dayalı sermaye birikiminin işleyiş yasalarına göre mümkün değildir.

Böylesi bir stratejideki temel sorun, piyasa ekonomisinin rekabete dayalı olmasının onun zaruri bir özelliği olmasıdır. Bir piyasa ekonomisinde kaynak dağılımı, ekonomiyi birlikte ancak kolektif olmadan yöneten sermayeler arasındaki rekabetin istenmeden ortaya çıkan sonucudur. (...) Rekabetçi birikim mantığının demokratik olarak örgütlenmesi mümkün değildir. Tanım gereği ekonominin bütünü genelinde demokratik olarak düzenlenemez, zira kaynakların dağılımına ilişkin demokratik ya da başka türlü kolektif kararlar yoktur.¹³

Kitapta ya da başka kaynaklarda aktarılan deneyimlerin gösterdiği gibi dayanışmaya dayalı topluluklar (kooperatifler, işgal fabrikaları) ciddi kısıtlar ve

13 A. Callinicos, *Yanılısmaların Şenlik Ateşi-Liberal Dünyanın İkiz Krizleri*, çev. Aylin Altınay Cingöz, İstanbul: Habitus yayınları, 2010, s. 155.

sınırlarla karşı karşıyadır. Bunların içsel sınırları, toplumdaki işsizler ve etraftaki diğer toplumsal kesimlerle ilişkiler tarafından belirlenirken, dışsal sınırları rekabet ve kapitalist piyasa kriterlerini kabul etmek zorunluluğu tarafından belirlenmekte; bu koşullar altında işçiler kendilerini birden kendi sömürülerini örgütler halde bulabilmektedir. Sermaye tarafından içerilme tehdidine müşterekler yazını içinden bazı yazarlar da değiniyorlar. İki örnek verelim. Latin Amerika ve Avrupa’da bazı fabrika işgalleri, “işçilerin kontrolünde yeniden ele geçirilmiş işletmeler” (İKYEĞİ) üzerine yazan ve emeği bir “müşterek” olarak kavramaya çalışan bir yazar, uzun yıllara dayalı gözlemlere dayanarak mevcut deneyimlere ilişkin şu tespitleri yapıyor:

İKYEĞİ’lerin, egemen kapitalist piyasa yapısı içinde hareket etmekten başka seçeneği yoktur. Sermaye kurallarına uyum sağlama baskısı sadece dışsal değildir; iç çatışmalar çoğunlukla ödemeler, işyerindeki sosyal hiyerarşiler, çalışma saatleri ve yükümlülüklerden kaynaklanmaktadır. (...) Bir İKYEGİ, yasallaştırılmasından sonra bile, hâlâ kısmen özel mülkiyet sahipleri ve devlet otoriteleri tarafından saldırılara maruz kalmaktadır.¹⁴

İkinci örneğimiz kitapta da bahsedilen ABD’de Maine Körfezi’ndeki ıstakoz avcılarının örgütlediği kooperatif, piyasaya üretim yapan müşterekler üzerine. Sıkça olumlu bir örnek olarak gösterilen bu deneyim hakkında Caffentzis ve Federici’nin şu gözlemlerini okuyucunun dikkatine sunalım:

Meselenin temelinde taban balıkçılığı ve ıstakoz avcılığında kullanılan teknolojilerin ve daha da önemlisi av alanlarının farklı olması yatıyor. (...) Daha ucuz ve gelişmiş tespit ve avcılık teknolojilerinin erişilebilir hale gelmesi, “herkes birbirine, Doğa herkese karşı” düsturuyla yönetilegelmiş endüstrinin rekabete dayalı örgütlenmesiyle çatıştı ve Hardin’in 1968’de öngördüğü “Müştereklerin Trajedisi” ile sonuçlandı. Bu çelişki Maine taban balıkçılığına özgü değil. Aksine, balıkçılığın endüstriyellemesi ve okyanusları ağları ile tüketen büyük trol teknelerinin iktidarı yüzünden dünyanın dört bir tarafında yerlerinden edilen balıkçı topluluklarını bir salgın gibi sarmış durumda. (...) Halbuki sınıf mücadelesi perspektifinden bakıldığında Maine ıstakoz iştirakçileri, emekçilerin iş süreci ve sonuçlarına dair önemli kararlar üzerinde denetim sahibi olmaları bakımından kapitalizm karşıtı müştereklerin bir takım unsurlarını barındırıyor. Bu anlamda Maine deneyimi, büyük ölçekli müştereklerin nasıl işleyebileceğini gösteren paha biçilmez bir örnek oluşturuyor. Öte yandan, ıstakoz müştereklerinin kaderi halen bir parçası oldukları **deniz ürünleri piyasası tarafından** belirlenmekte. Eğer ABD piyasası çökerse veya eyelet yönetimi Maine Körfezi’nde açık deniz petrol çıkarma faaliyetlerine izin verirse bu müşterekler çözülecek. O halde Maine ıstakoz müşterekleri bizim için model olamaz (s. 138-9, vurgu bize ait).

Toparlayacak olursak: Müşterekler kavramlaştırmasına dayalı yaklaşımların mülkiyet karşısındaki bu ikircikli ve belirsiz tutumunun altında kanımızca burjuva toplumunu kavrayışa dair yanlış varsayımlar yatmaktadır. Kapitalist toplumda üretim alanı ve dolaşım alanı, sermaye birikiminin iki ayrı ama birbiriyle çelişkili

14 D. Azzellini, “Emek Gücünü Müşterekler Olarak Organize Etmek”, *Praksis*, Sayı: 49, 2019/1, s. 96-7.

bir biçimde ilişkili düzeyleridir. Bununla birlikte sermayenin asıl iktidarı, dolaşım alanında değil, **üretim** alanında, sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi sürecinde toplanmıştır. Otonom Marksizm ve benzeri politik akımlar sermayeyi bir toplumsal ilişki, bir güç ilişkisi olarak kavrama çabası içinde olmakla birlikte, güç ilişkilerinin büyük ölçüde dolaşım alanında yoğunlaştığı, komutanın piyasada olduğu varsayımından hareket etmektedirler. Her şeyin satılık hale gelmesine (“metalaşma”, meta fetişizmi) tepki içinde, kapitalist üretim ilişkilerinin ayırt edici özelliği olarak bir metanın kullanım değeri ile mübadele değeri arasındaki ayrımı dikkate almamakta, mübadele değerini kullanım değerine tâbi kılmaya çalışmaktadırlar. Bu kavrayışın önemli bir sonucu, kapitalist üretimin merkezîliğinin terk edilmesi ve bir toplumsal ilişki olarak sermayeye sadece dolaşım alanında merkezî bir rol verilmesidir.¹⁵ Üretim alanında despotizmin yerine piyasa disiplini öne çıkarılmakta ve üretim sanki dolaşım alanının ve piyasanın nihai bir uzantısıymış gibi hesaba katılmaktadır. Analizin odak noktasının üretimden dolaşım alanına ve giderek “toplumsal yeniden üretim” adı altında emek gücünün yeniden üretimine kaymasının mantıksal sonucu, üretim alanında sömürünün yerini güya dolaşım alanında ekonomi dışı zora dayalı rantın alması ve işçi sınıfı bakış açısının burjuva bireyin daha evrensel bir bakış açısıyla ikame edilmesiyle (“biz hepimiz halkız”) burjuva bireyin (“yurttaş”) dolaşım alanında maruz kaldığı hak kayıplarına yoğunlaşılmasıdır.

Müşterekler yaklaşımını benimseyen yazarların kapitalist üretime yaklaşımları bu bakımdan kanımızca Proudhon ve diğer bayağı sosyalistleriyle benzerlik taşımaktadır.

Bireysel üreticilerin tekelci bir konumda olan araçlar aracılığı ile almak ya da satmak zorunda oldukları bir durumu ele alalım. Böyle bir durumu dolaşım alanındaki tüccar sermaye ile emek sürecindeki basit meta üretiminin bir araya gelmesi olarak düşünebiliriz. Tarihsel olarak bu, genellikle bağımsız üreticilerin değişime zorlandıkları bir biçimdi. Bu bir araya gelişte, üretim, eskisi gibi, serbestlik ve eşitlik ile niteleniyor. Oysa dolaşım, bağımlılık ve eşitsizlik ile niteleniyor. (...) Tüccar sermaye değişim alanına bağımlılık ve eşitsizliğin girişini temsil eder. Kârlarını ucuza alıp pahalıya satmakla sağlayan tüccar sermaye, metaların dolaşımındaki bazı tekelleri ya da ekonomi dışı iktidar biçimlerine dayanır. (Kapitalist üretimde ise –ek bize ait -) sınıai sermaye üretime bağımlılık ve eşitsizliğin girişini temsil eder. O halde, burjuva eşitliği yalnızca, bireylerin meta alıcı ve satıcı olarak kaldıkları, dolaşım sürecine uygulanır. Emek süreci ile ilgili değildir. (...) Bu nedenle, kapitalist üretim burjuva eşitliği, özgürlüğü ve adaleti ile tutarlıdır. Oysa tüccar sermaye değildir. Dolaşıma tekelleri ya da iktisadi olmayan zoru sokarak, bu kuralı bozmaktadır. Dolayısıyla, feodal ya da diğer tekellerle karşı karşıya olan basit meta üreticisinin durumunu göz önüne aldığımızda burjuva kurallarının uygulanması emekçi için bir özgürleşmeyi ifade eder. O halde, bayağı sosyalistlerle ilgili en önemli sorun, onların işçinin burjuva ahlakçılığının uygulanmasıyla kurtarılabilirliğini düşünmüş olmalarıydı. (...) Bayağı sosyalistler, dolaşım alanında özgürlük ve eşitlik isteklerini öne sürerken, bir çok durumda kendilerini giderek yoksullaştırmakta ve proleterlere dönüştürmekte olan **tüccar**

15 Aufheben, “Value Struggle or Class Struggle? A Review of The Beginning of History by Massimo De Angelis”, libcom.org, 2008.

sermayenin tahakkümünden kurtarmaya çalışan küçük zenaatçiler ile diğer basit meta üreticilerinin isteklerini savunuyorlardı.¹⁶

Müşterekler yazınında, stratejik önceliğin metalaşma süreçlerini geriletmek olduğunun vurgulanması, politik hedefin ilerde daha ayrıntılı değineceğimiz üzere, üretim ilişkilerini dönüştürmek yerine mevcut sistem içinde kendine özerk alanlar yaratmak ve buradan alınan güçle piyasayı “demokratikleştirmek” olması bu tespitler ışığında belli bir tutarlılığa işaret etmektedir.

Müşterekler yaklaşımının, sınıfsal çıkarların hâkim olduğu bir (kapitalist) toplumda (özel) mülkiyet meselesinin nasıl çözümleneceğini belirsiz bıraktığını, çünkü asıl amaçlarının farklı olduğunu nedenleriyle birlikte yukarıda ortaya koymuş bulunuyoruz. Peki müşterekler yaklaşımını savunanların hedefledikleri refah, zenginlik ve üretkenlik artışı ile demokratik, katılıma ve özyönetime dayalı bir toplumu gerçekleştirmek mümkün değil midir?

Marx’a göre bu ancak mülkiyet meselesinin maddeci temelde ele alınmasıyla mümkündür. Zira mülkiyet toplumun üretici güçleri üzerinde hâkimiyet sorunuyla bağlantılıdır.¹⁷ Kapitalizmle birlikte özel mülkiyet eski feodal topluma göre üretici güçleri çok daha fazla geliştirmektedir. Dolayısıyla küçük üreticiliğe dayalı, yerel üretim birimlerine dayalı mülkiyet biçimleri üretici güçleri bölmekte, onların gelişmesi önünde bir engel teşkil etmektedir. “O halde özel mülkiyetin kaldırılması ancak büyük sanayi ile olanaklıdır”.¹⁸ Demek ki Marx’ın tanımladığı anlamda, kapitalizme alternatif ortak/toplumsal mülkiyete ulaşmak ancak belli tarihsel ve maddi koşullar altında, toplumsal ihtiyaçların, yani kullanım değerinin hâkim olduğu koşullarda ve zorunlu uğraklardan geçerek mümkündür. Bunun için öncelikle üretim araçlarında özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, emek gücünün satılık olmaktan çıkarılması, piyasanın ve devletin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Paranın ve mübadelenin ortadan kalktığı, bölüşümün ihtiyaç ilkesine dayandırıldığı üretim koşullarında toplumsal mülkiyetin **gerekli** koşulları gerçekleşmiş olur. Gerçek anlamda bir demokrasi, katılım ve özyönetimin **yeterli** koşulları ise üretici güçlerin daha üst bir gelişmişlik düzeyine erişmiş olması, zorunlu çalışma süresinin kısalması, boş zamanın giderek genişlemesiyle yaratıcı faaliyetlerin öne çıkması ve küresel çapta merkezî planlamadır.

Bu meseleye dair son bir nokta olarak şunu da belirtmek gerekir. Bu tür akımlar tarafından demokratik olmak sıklıkla yerel ve ademi merkezî yapılarla, buna karşılık kamu/devlet mülkiyeti, yukardan kumanda edilen yapılarla özdeşleştirilmektedir. Kamulaştırmaya karşı çıkılmasının arkasında yukarıda Federici/Caffentzis’den alıntıyla da gösterdiğimiz gibi devleti zaten kontrol edemeyeceğimiz varsayımı yatmaktadır. Sermaye “dışardan” da olsa kamu alanını ele geçirebiliyorken, devlete

16 Bob Rowthorn, “Neo-Klasisizm, Yeni Ricardoculuk ve Marksizm”, içinde: *Kapitalizm, Çelişki ve Enflasyon*, çev. Cemil Günay, Ankara: Birey ve Toplum yayınları, 1985, s. 21-23.

17 S. Savran, “Devlet Mülkiyeti: Toplumsal Mülkiyete Giden Yol”, *Devrimci Marksizm*, Sayı: 21-22, Kış 2015, s. 112.

18 K. Marx-F. Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol yayınları, 2. Baskı, 1987, s. 86.

istediğini yaptırırken, emekçilerin ele geçiremeyeceği ya da ele geçirseler de demokratik yönetim biçimlerinin egemen olamayacağı konusunda müşterekler yazınında önyargı ile şüphe karışımı bir ruh halinin egemenliği söz konusudur. Yukarıda söz konusu yazarların işçi sınıfına, özellikle de küresel Kuzey’dekine olan güveninin sarsılmış olduğunu belirtmiştik. Kamulaştırmalar karşısında özellikle sol aydınlar arasında duyulan şüphenin arkasında da bir tarafta Doğu Avrupa, SSCB, Çin deneyimlerinde Stalinizme, bürokratik işçi devletlerine duyulan kuşku, öte tarafta Batı’da sosyal demokrasiye duyulan güvensizlik yatmaktadır. Halbuki bu kuşkuları doğuran tarihsel, nesnel koşulların kökenleri üzerine odaklanmak yerine müşterekler yazını, “yeni bir kamusal” alan tarif ederek, onun üzerine verilen toplumsal mücadeleleri ve bunların öznel, iradi boyutlarını öne çıkarmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki devlet mülkiyeti Stalinizmin bir ürünü değildir. Marx da Engels de *Komünist Manifesto*’dan beri toplumsal mülkiyete giden yolda bir tarihsel ön koşul olarak devlet mülkiyetinin gerekli olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca geniş bir kamu sektörünün varlığı da günümüzde işçi sınıfı iktidarı için önemli bir mevzi niteliğindedir. Komünal mülkiyete, yani sınıfların olmadığı bir toplumda bütün doğrudan üreticilerin ortak mülkiyetine giden yolda, özel mülkiyetin ilgası sonucunda bütün toplumun planlama yapabilmesi için elimizdeki tek araç işçi devletinin mülkiyetidir. Başka türlü ifade edersek kamu mülkiyeti komünal mülkiyetin en alt biçimidir. O nedenle özelleştirmeye karşı kamulaştırma mücadelesi bir anlamda da bir sınıf iktidarı mücadelesidir.¹⁹

Öte yandan devlet gücünü ele geçirmenin toplumsal dönüşüm için oynayabileceği rolü küçümseyen bazı sol ya da anarşist görüşler kamu mülkiyetinin öneminin yanı sıra devletin kapitalist sermaye birikiminde oynadığı kilit rolü de görmezden gelmektedirler. Kapitalist devletin para tekeli elinde bulundurması, sınaî-askerî kompleksin merkezinde yer alması, sermaye birikimi açısından kritik önemde işlemlere (gelir ve servetlerin vergilendirilmesi, ücretlerin ve emekgücünün yeniden üretim maliyetlerinin düzenlenmesi, yatırımların teşviki ve yönlendirilmesi) sahip olması, onun bir emekçi hükümetinin iktidarı açısından ne kadar önem taşıyabileceğini göstermektedir.²⁰

Kaldı ki merkeziyetçilik, müşterekler yazınında sıklıkla ileri sürüldüğü üzere, demokrasi ile çelişmek zorunda değildir. Yerel, küçük ölçekli üretime dayalı mübadele ilişkilerinin hâkim olduğu bir toplumun hem kendiliğinden demokratik olacağını, bazı grupları içeren ve bazılarını dışlayan düzenleyici kurumların olmayacağını varsaymak gerçekçi değildir hem de bu tür üretim birimlerinde demokratik karar mekanizmalarını daha alt/yerel organlara devretmenin de sınırları vardır. Belirli bir merkezîleşme demokrasinin inkârı değil, tam tersine koşuludur:

Eğer bir vadinin sakinleri bir yolun inşasına yahut şehrinkiler bir çöplüğün yapılmasına karşı çıkıp da bunun bir diğer vadede ya da şehirde yer almasını istiyorsa, hakem görevi görececek bir çeşit merkezîleşmeye ihtiyaç vardır.²¹

19 S. Savran, a.g.y., s. 119.

20 S. Savran, a.g.y., s. 120.

21 D. Bensaid, *Köstebek ve Lokomotif – Tarih, Devrim ve Strateji Üzerine Denemeler*, İstanbul:

Merkezleşmenin, belli ölçüde bir merkezî denetimin gerekliliğine işaret eden önemli bir başka örnek de kamu hizmetlerinin niteliğidir. Hava trafik kontrol sisteminin ya da kentlerdeki su ve atık sistemlerinin merkezî denetim altında olmadan nasıl işleyebileceklerini tasavvur etmek zordur. Hele günümüzde nerdeyse tüm dünyada ulusal hükümetlerin “özerk” kararları doğrultusunda yürüttükleri salgınla mücadele konusundaki aksaklıklar ve hayati önemdeki aşuların üretimi ve dağıtımını sorununun küresel ölçekte merkezî karar alma mekanizmaları olmadan nasıl başarıyla sonuçlandırılabilceği gerçekten bir muammadır.

Sermayenin krizden çıkmak için başvurduğu temel mekanizma çitleme midir?

Müşterekler yazınında kullanılan ilk birikim kavramı ya da benzer anlamda David Harvey’in “mülksüzleştirme yoluyla birikim” kavramı, Marx tarafından geliştirilmiş olan ilk birikim kavramının yanlış anlaşılmasına dayanmaktadır. Marx’ın bu kavramı kullanışı, sermayedarın işçi karşısındaki egemenliğini tesis ettiği, üretim alanının merkezî bir önem kazandığı kapitalist sömürü tarzına özgü değildir; bir nevi ekonomi-dışı zora başvurarak gerçekleştirilen toptan bir talan ve gaspı kastetmektedir. Oysa müşterekler yazını, o gün için geçerli olan ve günümüz kapitalist üretimin ön koşulunu sağlayan bu gasp sürecini kapitalizmin ana dinamiği olarak görmekte ve hemen her alana uyarlamaktadır. Kapitalizmin krizinden çıkışta el koymaya ve hırsızlığa dayalı bir tür ilk birikim sürecinin kilit rol oynayabileceği fikri, kapitalizmin istikrarı için bir “dış dünyaya”, henüz “kapitalistleşmemiş” alanlara ihtiyaç duyduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu sayede yanlış (neoliberal) politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkan talep yetersizliğinin ortadan kaldırılabilceği varsayılmaktadır. Bu yaklaşım otonom Marksizmin kapitalizmi, nesnel gelişme eğilimlerinden çok bireylerin ya da toplulukların bu eğilimler karşısında gösterdikleri iradi ve öznel tepkilerden, mücadelelerden hareketle kavramasının bir ürünüdür. Oysa kapitalizmin krizi, yanlış politikalara dayalı talep yetersizliği ya da aşırı üretimden değil, kendi iç çelişkisinden, artı değer üreten emek gücünün yerine makinenin ikame edilmesi sonucunda ortaya çıkan aşırı birikim ve kâr oranlarındaki düşme eğiliminden kaynaklanmaktadır.

Otonom Marksizmin kapitalizmde üretim alanının ve artı değer üretiminin belirleyici konumunu dikkate almayan bu yaklaşımı, sorunun dolaşım alanında (yetersiz talep ve adaletsiz bölüşüm) olduğundan hareket ettiği için sermayedarların asıl üretimin örgütlenmesi ve emek sürecinde daha fazla artı değer çekmeye dönük müdahalelerini bir kenara bırakmakta, en azından azımsamakta ve mülksüzleştirmelerde tüm vurguyu emek gücünün yeniden üretimi alanına kaydırmaktadır. Hâlbuki emek gücünün yeniden üretim maliyetleri, hem sermaye birikiminin seyrine (canlanma ya da durgunluk) hem de sınıf mücadelelerinin güç dengelerine bağlıdır. 2. Dünya Savaşı sonrasında işçi sınıfının birtakım “sosyal haklar” kazanması sermaye birikiminin yeniden canlandığı bir dönemde işçi hareketinin, SSCB’nin varlığının da etkisi altında, güçlü olmasının ürünüdür. 1970’li yıllardan sonra sermaye birikimi durgunlaşma eğilimine girdiğinde, ki bu durgunluğun ana nedeni talebin düşüklüğü değil, üretimin yeteri kadar kârlı

olmaması idi,²² uluslararası burjuvazi neoliberalizm adı altında işçi sınıfına yönelik bir saldırı başlatmıştır. Bu saldırının amacı sermayenin yeniden yapılanması doğrultusunda daha önce kamu sektörü bünyesinde olan işletmeleri özelleştirmek suretiyle sermayeye aktararak, daha kârlı üretim koşulları tesis etmek, devletin girdiği mali kriz nedeniyle sosyal harcamaları görece kısmak ve belki de en önemlisi daha fazla artı değer elde etmek üzere sendikaları zayıflatarak, emek piyasasını esnekleştirerek işçi sınıfını parçalamak, zayıflatmak ve güvencesiz bırakmak ve böylece emek gücünün mübadele değerini düşürmekti.

Kaldı ki müşterekler yazınında iddia edildiği gibi, emek gücünün yeniden üretim maliyetlerini aşağı çekmek bakımından “müştereklerin” varlığı sermayenin işine gelse de, sermaye o kadar da müştereklere muhtaç değildir. Şu nedenle: emek gücünün yeniden üretilmesi (barınma, gıda, sağlık, bakım gibi) konusunda kapitalistlerin de belli düzeyde endişeleri söz konusudur ve istemeseler de belli bir sosyal ücret ödeme baskısı altındadırlar.²³ Kapitalistler rekabet sürecinde artı değerden daha fazla pay kapabilmek için asgari düzeyde de olsa belli sosyal harcamalara katlanmak zorundadırlar. Bu nedenle devlet her ne kadar “kemer sıkma” politikaları izlese de, sosyal güvenlik harcamalarının milli gelir içindeki payı da artmaya devam etmektedir.²⁴

Müşterekler yazınının ilk birikim ve çitlemeleri kapitalizmin hâkim eğilimi olarak görmesinin altında yatan önemli bir etken de internette müzik indirmek karşılığında talep edilen telif hakkından, kamu sağlık sisteminin özelleştirilmesine kadar bir dizi faaliyete “çitleme” damgasını yapıştırmasıdır. Oysa ne patentler, ne sağlık sistemindeki özelleştirmeler birer çitleme olarak görülebilir. Birincisinde plak şirketleri müzik sektöründe üretilen artı değer pastasından patentler (fıkrî mülkiyet hakları) sayesinde daha fazla pay alırken, yani burada aslında artı değer pastasının paylaşımı söz konusu iken, sağlık sistemindeki özelleştirmeler sermayeye daha fazla artı değer üretimi gerçekleştirebileceği üretim alanları açma hedefine yöneliktir. Kamu hizmetleri ya da sosyal devlet, emeğin yeniden üretim maliyetlerini aşağı çekmekten çok sağlığı sermayeye açmak ve bu süreçte işçi sınıfının geçimlik ücret düzeyini aşağı çekerek ve güvencesiz koşullarda çalıştırarak daha fazla artı değer elde etmeyi mümkün kılmak için çökertilmektedir. Bu tespitlerden çıkartılması gereken sonuç, müşterekler yazınının iddialarının tersine, mülksüzleştirme sermaye birikiminin merkezî bir unsuru değil, henüz kapitalist olmayan üretim faaliyetlerinin, özelleştirmeler vb. yollarla kapitalist üretime geçişte ve daha fazla artı değer elde etmek üzere bir aktarma kayışı işlevi gördüğüdür. Tam da bu nedenle çoğu yerde sömürü ve mülksüzleştirme bir arada yürümekte ve birbirlerini

22 70’li yıllardan itibaren kapitalizmin durgunlaşma eğilimlerinin nedenleri üzerine daha ayrıntılı bilgi için bkz. K. Tanyılmaz, “21. Yüzyılın İlk Büyük Buhranına Doğru”, *Devrimci Marksizm*, Sayı: 10-11; S. Savran, Üçüncü Büyük Depresyon-Kapitalizmin Alacakaranlığı, İstanbul: Yordam Yayınları, 2013.

23 C. Harman, “Neoliberalizmi Yorumlamak”, G. Akalın/U.S. Akalın (ed.): *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, çev. G. Akalın, İstanbul: Kalkedon yayınları, 2009, s. 111.

24 Bu konuda bkz. Tülay Arın, *Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları: Seçilmiş Yazılar*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

tamamlamaktadır. Kitapta da vurgulandığı üzere, sermayenin neoliberal saldırısı aslında mülksüzleştirme ile genişletilmiş yeniden üretim arasındaki bağlantıyı daha görünür kılmakta, bu nedenle küresel Kuzey ve Güney’de özelleştirme süreçlerinden zarar gören gruplar arasında daha fazla ortaklaşmayı mümkün kılmaktadır (s. 101). Bu bakımdan Harvey, “bugün önümüzde duran görev, mülksüzleştirerek birikim etrafında gelişen ilerici mücadeleler ile genişletilmiş yeniden üretim alanındaki mücadeleler arasındaki bağlantıları kurmaktır” (s. 101) derken haklıdır. Bizim asıl vurgulamak istediğimiz ise, bu mücadelelerde işçi sınıfının **stratejik** rolünü göz ardı etmemek gerektiğidir. Bunun neden can alıcı önemde olduğunu izleyen bölümde dönüştürücü özne meselesini ele aldığımızda göreceğiz.

Sınıf mücadelesi mi, haklar ve etik değerler mücadelesi mi?

Kapitalizm karşıtı mücadelede müşterekler yazını nasıl bir strateji, nasıl bir “çıkış” önermektedir? Daha önce de belirttiğimiz üzere, kapitalist toplumda asıl sorunların ve çelişkilerin dolaşım alanında yoğunlaştığı varsayımından hareket eden bu yazın ne özel mülkiyeti ortada kaldırmayı ne sermaye karşısında bir sınıf mücadelesi yürütmeyi ne de sermaye sınıfının mülksüzleştirilmesini öngörmektedir.

Müşterekler yazınının, sömürünün günden güne birikimin merkezi olmaktan uzaklaşıp yerini el koymaya (“rant”) bıraktığı iddiasının önemli bir politik sonucu, yürütülecek mücadelenin ağırlık merkezinin üretim alanından çıkıp emek gücünün yeniden üretimi alanına kayması, işçi sınıfından çıkıp üretken süreçte marjinal olanlara, güvencesiz çalışanlara, küçük üretici ve köylülere kaymasıdır. De Angelis gibi yazarlar işçi sınıfının gücünün zayıflamış olmasını da gerekçe göstererek işçi hareketinden daha çok neoliberalizm karşıtı mücadele yürüten toplumsal hareketlerin gücüne inanmaktadır. Peki bu mücadelenin içeriği nedir? Otonom Marksist yazarlardan De Angelis ve Stavrides müştereklerin asıl amacını gayet berrak bir şekilde özetliyorlar:

Hayatlarımızı yeni biçimlerde yeniden üretip, aynı zamanda sermaye birikimini nasıl sınırlarız?

Amacımızın kapitalist devletin yerine başka tür bir devlet koymak olduğunu düşünmüyorum. Günümüzün mücadelelerinde, devletin varlığını güçsüzleştirerek, devletin geri çekilmesini zorunlu kılacak, tepkilerinde daha az şiddet kullanmasını gerektirecek yöntemler bulmalıyız.²⁵

Kapitalist devletin merkezîleşmiş gücüne karşı mücadeleyi üstesinden gelmesi gereken bir sorun olarak görmeme tavrı, bu akımın önde gelen diğer yazarlarında da belirgindir. Örneğin John Holloway “devleti unutmaları ve neoliberalizme yerel alternatifler geliştirmeye çalışmalıyız”²⁶, Peter Linebaugh ise “şunu unutmamalıyız, müşterekleştirme siyaseti devleti tehdit etmek üzerine kurulu değildir; müşterekleştirme siyaseti daha ziyade devlete rağmen hayatta kalma mücadelesidir” demektedir.²⁷ De Angelis de bu konuda çok net cevaplar

25 De Angelis ve Stavrides, “Başka Bir Dünyanın Peşinde”, *Express*, sayı: 139, 2013, s. 30, 32.

26 Holloway’dan aktaran Callinicos, a.g.y., s. 153.

27 P. Linebaugh, “Köstebeğin Yer Altı Zamanı”, *Express*, sayı: 145, Ekim 2016.

veriyor. Sermaye ile müşterekler arasındaki “antagonistik” mücadeleyi, “devletten *yeniden bölüşümcü* bir adalet talep eden” mücadeleler olarak görüyor ve hedefin sermayenin geriletilmesi olduğunu belirtiyor (s. 252).

Müşterekler yaklaşımını savunan yazarların yürüttükleri muhakemeyi çok iyi özetlediği için De Angelis’ten şu uzun alıntıya okuyucunun dikkatini çekelim:

Hem sermayenin hem de müştereklerin toplumsal alanı örgütleyen yayılcı sistemler olarak var olduğu bir durumda herhangi bir çözümün çoğunlukla bu ikisi arasında bir anlaşmayı, yani aralarında bir tür yapısal birleşmeyi ima *edeceği* açıktır. Bir topluluğa bir tür gelir sağlamak adına piyasada meta satmak için bir grup insanla beraber bir işçi kooperatifi kursam ve bunu yatay katılım ve özyönetim ilkeleriyle temellendirsem de karşılamam gereken bazı standartlar olacaktır, para kullanmam gerekecektir ve verili bazı kurumlara girmem gerekecektir. Öte yandan kârlılık (rekabet, verimlilik, maliyet, asgariye indirme vb.) sorunsalıyla ilgilenmem gerekecektir, ki bu sorunsal kooperatifin toplumsal amaçları ve değerlerine *rağmen*, benim rekabete girmiş müşteregimi (kooperatif) *aynı zamanda* piyasa aracılığıyla diğerleriyle eklemlenen tekil bir kapitalist sistem olarak şekillendirir. O halde, toplumsal ilişkilerin daha geniş alanlarında konumlanmış güncel herhangi bir *kurum*, birbirinden oldukça farklı toplumsal sistemler (müşterekler ve sermaye) arasındaki yapısal birleşmenin farklı biçimlerinin belli şekillerde tezahür ettiği bir mecradır. Sermayeye yapılan “anlaşmaları” tanımak, illaki sisteme satılmanın ilk adımını mı oluşturur? Hayır; bu yalnızca hareketlerin belli evrelerinde yapabildiğimiz herhangi bir anlaşmanın asla yeterli olmayacağı anlamına gelir. Tam da bu nedenle, müşterekler gibi alternatif toplumsal sistemlerin (yerel kuralları ve ağlanmış yapılarıyla birlikte) gelişimi, illaki yalnızca (sermayeye daha zayıf bir yapısal birleşme içeren) yeni kurumların oluşmasını zorunlu kılmaz, var olan kurumlarda müştereklerin ilerletilmesini de gerektirir (s. 266-7, vurgular yaza ait).

Burada arzulanan bir yandan sermaye ile uzlaşmak, anlaşmak, bir yandan da sermayenin müşterekleri massetme çabalarına da karşı koyarak, yeni kurumların oluşmasına gerek kalmadan, “*var olan kurumlarda* müşterekleri ilerletmek”tir. Peki bu nasıl ve kim, hangi özne tarafından başarılabilecektir? De Angelis ve David Harvie (Harvey değil!) sermaye ile müşterekler arasındaki bu mücadelenin mecrasını “alternatif *değer* pratiklerinin çarpıştığı bir alan” olarak tanımlıyor (s. 125-7). Bunun politik anlamı toplumsal mücadelelerin bir söylemler ve etik değerler (işbirliği, dayanışma gibi) mücadelesine indirgenmesidir. Toplumsal güç ilişkilerinin, ilerde daha ayrıntılı değineceğimiz gibi örneğin devletin zor kullanması karşısında bu etik değerlerle (“ahlaki devrim”) nasıl dönüşeceği sorusu belirsizliğini korumaktadır.

Öte yandan bu tür mücadeleler kanımızca sistemin işleyen yönlerinde yapılan küçük değişikliklerin kitlelerin durumunu iyileştirebileceği (“kapitalizmde çatlaklar yaratmak”) ve mevcut sistem *içinden* geleceğin toplumun nüvelerinin oluşturabileceği yanılısamasını beslemektedir. Bu aslında Marksizmin temel içgörülerinden bir kopuşun da ifadesidir. Zira diğer burjuva devrimlerinden farklı olarak işçi sınıfı kendi üretim tarzını kapitalizm içinde yaratamaz. Önce devlet iktidarını ele geçirmek ve üretim araçlarının özel mülkiyetini elinde bulunduranları mülksüzleştirmek zorundadır. Ancak böylece üretimi kendi sınıf iktidarı altında yeniden örgütleyebilir. Kamu mülkiyetinden komünizme, toplumsal mülkiyete

gidiş yukarıda da belirttiğimiz gibi ancak belli tarihsel ön koşulların yerine gelmesiyle mümkündür; daha önceki üretim tarzları gibi kapitalizmin kendi içinden dönüşümlerle değil.

Peki sermaye ile müşterekler arasındaki bu mücadelenin öznesi kimdir? De Angelis'in bu soruya cevabı "orta sınıf"tır.²⁸ De Angelis'e göre proleterleşmenin tamamlanmadığı, üstelik bunu yavaşlatan güçlerin var olduğu, Küresel Kuzey'de işçilerin devrimci değil, reformist oldukları, 20. yüzyıldaki devrimlerin benzerlerinin günümüzde gerçekleşme olasılığının bulunmadığı varsayımlarından hareketle, "radikal dönüşüm sürecinin gerekli bir unsuru 'orta sınıfın infilakı'dır" (s. 271).

Müşterekler yazını üzerinde epey bir etkiye sahip otonom Marksizm akımı daha önce de belirttiğimiz üzere tarihsel maddeci yöntemin ve klasik Marksizmin aksine nesnel koşullardan (kapitalizmin toplumsal krizi) değil, kitlelerin ya da grupların iradi, öznel mücadelelerinden hareket ettiği, bunlara öncelik verdiği için, 20. yüzyıldaki toplumsal mücadelelerin sonuçlarını yanlış kavramakta, emekçi kitlelerin ayaklanma koşulları ile sınıf bilincindeki dönüşüm arasındaki iç bağıntıları (bir devrimci partinin rolü) göz ardı etmektedir. Öyle olmasaydı, Küresel Kuzey'deki işçilerin neden "reformist" olduklarını, Batı'da işçi aristokrasisinin ve sosyal demokrasinin nasıl ve neden dönüştüğünü, Doğu'da sosyalizme geçiş toplumlarındaki bürokratik yozlaşmayı tarihsel ve maddi temelleriyle açıklamaya girişirlerdi. Bunun yerine kapitalizmin saldırıları karşısında "yaşam alanı" daralan "orta sınıfın" çeşitli kesimlerinin öfkelerini dışa vurduğu toplumsal hareketlere bel bağlamaktadırlar.

Oysa müştereklere, dayanışma ekonomilerine dayalı mücadele pratikleri ancak emekgücünün yeniden üretimi alanında, o da geçici, bir savunma hattı olabilir; bununla birlikte asıl "yenilgi"ye yol açan dinamikler sermayeden ve devletin zor kullanımından kaynaklanmaktadır. Devleti üretim ilişkilerinin dışında ele aldıkları için, örgütlü şiddet olarak devletin, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin son savunma hattı olduğunu göz ardı etmektedirler. Hele kriz koşullarında egemen sınıf sistemi terk etmeye, kapitalist iktidar ilişkileri dışında bir yönelişe izin vermez; sürekli saldırır, bu nedenle de kısmi kazanımlar olsa bile bunlar sürekli olmaz. Yukarıda da ortaya koyduğumuz gibi kapitalizmde devlet ve sermayeden kaçış imkânı yoktur.

Halbuki müşterekler yaklaşımında yukarıda da belirttiğimiz üzere, kapitalist devletin merkezîleşmiş gücüne nasıl karşı konulacağı sorusu es geçilmektedir. Kitapta aktarılan deneyimlerden zaten müşterekler yaklaşımının bu bakımdan ciddi sınırlar taşıdığı açıktır. Müşterekler hareketinin dağınık, parçalanmış, "ademi merkezî" yapısını stratejik bir erdem olarak gören yazarlardan Naomi Klein, Maude Barlow'dan kendisinin de onayladığı şu alıntıyı yapıyor: "Karşımızda kocaman bir kaya var. Onu yerinden oynatamadığımızı göre, altından geçmeye, etrafından dolaşmaya, üstünden atlamaya çalışıyoruz".²⁹ Bu hareketlerin süreklilik kazanamamasının ardında yatan önemli bir neden de önlerine koydukları

28 Žižek'te bu "devrimci fail"ın solcu aydınlar, Hardt ve Negri'de "bilgi işçileri" olduğunu ekleyelim.

29 Aktaran A. Callinicos, *Anti-Kapitalist Manifesto*, çev. Derya Kömürcü, İstanbul: Literatür yayıncılık, 2010, s. 96.

hedeflerin ve izledikleri stratejinin kısıtlarının yanı sıra, aralarındaki parçalılığı ve bölünmüşlüğü aşabilecek bir ittifak stratejisinin de bulunmaması, daha doğrusu bir bütünleştirici merkezî organı reddetmeleriyle de ilgilidir. Oysa merkezî bir yönetimin gerekliliğini reddeden, yatay, ağ tipi, yerel örgütlenmeler ciddi sınırlarla karşı karşıyadır. Her hareket, ne zaman savaşılabacağına, nasıl savaşılabacağına ve hangi güçlerle savaşılabacağına dair strateji ve taktiklere ihtiyaç duyar. Ama dünyada hiçbir hareket belli bir merkezîleşme ve odaklanmayı içeren bir stratejik yönetim olmadan ilerleyemeyeceği için, bu tür akımlar da somut yaşamda ve stratejik yönelimlerinde reformistlere ayak uydurmak, boyun eğmek zorunda kalırlar.³⁰ Yakın geçmişteki çoğu deneyimin de gösterdiği gibi bu mücadelelerin ve direnişlerin zayıflamaları durumunda reformist partilerin ya da STK'ların ellerine düşmeleri ya da onlara bel bağlamaları olasılığı güçlüdür.

Oysa ileriye yönelik tek yol olarak görülen sosyal hareketler gerilediğinde de, en azından neoliberalizmden bir parça geri adım atacak bir hükümete girme tek umut olarak görülmüştür. Hemen hemen aynı şey, Aralık 2001-Ocak 2002 arasındaki büyük isyandan sonra Arjantin'deki kimi yarı otonomistler için de geçerli olmuştur. Piqueteros'ların sosyal hareketlerinde ve halk meclislerindeki büyük bir sıçrama sona erdiğinde en kolay seçenek, bir önceki on yılın neoliberalizminin radikal versiyonundan vazgeçen Kirchner hükümetiyle çalışma olarak görülmüştür.³¹

4- Müştereklerin değil, küçük burjuvazinin trajedisi

Bu yazıda aralarında bu yaklaşımın en iyi temsilcilerinin yazılarının yer aldığı *Herkesin Herkes İçin* kitabından hareketle müşterekler yaklaşımını eleştirel bir biçimde ele almaya çalıştık. Müşterekler yaklaşımını benimseyen yazarların, her ne kadar başlangıç varsayımları doğru olsa da, kapitalizmin gelişme eğilimlerini, günümüz kapitalizminin özgün dinamiklerini ve 20. yüzyılda işçi hareketinin yaşadığı sarsıntıların tarihini yanlış değerlendirdiklerini belirttik ve şu sonuçlara vardık: 1- Bu yaklaşım kapitalist toplumdaki güç ilişkilerine alternatif bir mübadele biçimi yaratma çabasında mülkiyet sorununun nasıl çözüleceği, üretim araçlarında özel mülkiyeti kaldırmadan toplumsal/komünal mülkiyete nasıl gidileceği konusunda çelişkiler barındırmaktadır, 2- Piyasaya alternatif toplumsal ilişkiler oluşturma çabasındaki toplulukların nasıl olup da kapitalist çevrenin “dışında” ayakta kalacağı belirsizdir; üstelik bir dizi deneyim tarihsel olarak bunun mümkün olmadığını kanıtlamışken, 3- Ortak mülkiyet biçimleri oluşturmaya dönük mücadelelerin, devletin şiddeti ve zoru karşısında, “orta sınıfın infilakına” dayalı kolektif eylemlerin parçalı yapıları bir merkez etrafında bütünleştirmeden ve üretim ilişkilerini dönüştürmeden, emek gücünün yeniden üretimi alanında daha “adil” bölüşüm talep eden etik değerlere yaslanarak nasıl başarıya ulaştırılacağı da açık değildir.

Vardığımız sonuçlar bize bu yaklaşımın, yazarları her ne kadar “komünizm fikri”nden (onlar bunu daha çok “commonism” diye ifade ediyorlar) sıklıkla dem

30 K. Tanyılmaz, “Küresel Kriz Karşısında Nasıl Bir Emek Stratejisi?”, *Mesele*, sayı: 94, Ekim 2014, s. 34-39.

31 C. Harman, a.g.e., s. 115.

vursalar da, sınıf karakteri hakkında önemli ipuçları veriyor. Yukarda da belirttiğimiz gibi, Marx ve Engels'in döneminde, Proudhon ve diğer bayağı sosyalistler, küçük üreticilerin yaratıcılıklarını ve verimliliklerini artırırken piyasada karşılaştıkları eşitsiz mübadele koşullarına isyan etmelerine ve dolaşım alanında özgürlük ve eşitlik taleplerini dile getirmelerine tercüman olmuşlardı. Onlar, burjuva ahlakçılığının uygulanmasıyla ve çeşitli reformlarla işçilerin kurtarılacaklarını düşünmüşlerdi. Bizim kanaatimiz odur ki bu kitapta ele alınan müşterekler yaklaşımını benimsemiş sol aydınlar da kapitalizm içinde "sınıfsız" bir toplumun nüvelerini oluşturmayı, De Angelis'in ifadesiyle "radikal dönüşümü, mevcut sistemin çöküşünü düşlemeden gerçekleştirmeyi" (s. 262), her ne kadar çıkış noktaları kapitalizme alternatif yaratmak olmuş olsa da, nihayetinde "kapitalizmde çatlaklar yaratma"yı³² hedeflemektedirler. Kanımızca bu hedef aslında "orta sınıfın", daha doğrusu küçük üretici, köylü gibi topraklarından edilen küçük burjuvazinin geleneksel kesimlerinin ve özellikle günümüzde "yaratıcı sınıf" diye de adlandırılan yeni, modern küçük burjuvazinin hızla mülksüzleşen, güvencesizleşen kesimlerinin (yazılımcılar, devlet ve STK benzeri kurumlarda çalışan "bilgi işçileri" ve yenilgi psikolojisi altındaki solcu aydınlar) kapitalizmin ağır kriz koşullarında, "hayatta kalma stratejisi"nin politik bir ifadesidir. Bu bakımdan müşterekler yaklaşımı, bürokratik işçi devletlerinin yıkıldığı, sosyal demokrat partilerin sistemle bütünleştiği ve kapitalizmin ağır bir krizden geçtiği tarihsel koşullarda ve bir yenilgi psikolojisi içinde, küçük burjuvazinin son tahlilde liberalizme teslim olmak zorunda kalan çeşitli kesimlerinin radikal reformlarla çözüm arayışının bir ürünüdür.

Hâkim dünya düzenine alternatif aramaktan çok, onun içinde kendine özerk bir yaşam alanı, bir tür "çölde vaha" inşa etmeyi hedeflemek, işçi sınıfının sermayeden ve burjuva devletten "özerk" değil, bağımsız olması için mücadele etmeye direnç göstermek ve işçi hareketinin içinde sistematik olarak ve sabırla çalışmayı reddetmek bu akımın ve bağlantılı hareketlerin küçük burjuva karakterini ortaya koymaktadır. Tam da sınıf mücadeleleri açısından bu tehlikeyi erkenden gördükleri için Marx ve Engels, 1848 devriminin siyasi derslerini çıkardıkları ve ilerde Trotskiy'in sürekli devrim teorisine de ilham kaynağı olan *Komünistler Birliği Merkez Komitesi'ne Hitap*'ta,³³ işçi sınıfının küçük burjuva demokratlardan tam siyasi bağımsızlığı konusunda ısrarcıydılar:

Demokratik küçük burjuva, tüm toplumu devrimci proleterlerin çıkarları doğrultusunda dönüştürmeyi istemek şöyle dursun; yalnızca, toplumsal koşullarda, mevcut toplumu kendisi için olabildiğince kabul edilebilir ve rahat hale getirecek bir değişim arzular...

[İşçiler] kendi sınıf çıkarları konusunda bilgilenerken, bir an önce kendi bağımsız siyasi tavırlarını alarak, demokratik küçük burjuvazinin ikiyüzlü ifadeleriyle yanıltılmalarına izin vermeyip proletaryanın bağımsız olarak örgütlenmiş partisinin

32 Bununla söz konusu yaklaşımın önde gelen düşünürlerinden John Holloway'in Türkiye'de de yayımlanan aynı adlı eserini ima ediyoruz.

33 Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar- cilt 1*, çev. Ahmet Kardam vd., Ankara: Sol yayınları, Aralık 1976, s. 213-225.

gerekliliği konusunda bir an bile şüpheye düşmeyerek, nihai zaferlerine en büyük katkıyı yapmalıdırlar. Savaş naraları şu olmalıdır: Sürekli Devrim.

Radhika Desai'nin haklı olarak "21. Yüzyıl Proudhonculuğu"³⁴ diye nitelediği, bu "yeni komünistler" in politik tepkilerini dile getirdikleri müşterekler yaklaşımının, önüne koyduğu hedefleri (toplumsal fayda, eşitlik, demokrasi, katılım, özyönetim) gerçekleştirmek bakımından gerek içeriği gerekse de izlediği strateji açısından neden uygun olmadığını eleştirel bir kitap değerlendirmesinin sınırları içinde ortaya koyarken, herhangi bir yanlış anlamaya mahal vermemek bakımından, son bir noktanın daha altını çizmekte fayda var. Müşterekler vb. yaklaşımlarda öne çıkarılan, mülksüzleştirmeye karşı verilen mücadelelerin, HES'lere karşı köylü mücadelelerinin, taşeronlaşmaya karşı örgütlenmelerin, kadın cinayetlerine karşı verilen mücadelelerin, fabrika işgallerinin, üniversitelerde gençlerin açtıkları isyan bayrağının, çeşitli sosyal haklar mücadelelerinin, kooperatif girişimlerinin, ev ya da park işgallerinin bir önemi olmadığını söylemiyoruz; bilakis bunların hepsinin önemli birer direniş noktası olduklarına, özellikle toplumsal yeniden üretim alanında geçici de olsa bir savunma hattı oluşturabileceklerine yukarda değindik. Bizim özellikle vurguladığımız, kapitalizmin ötesine geçmek isteyen ve toplumsal mülkiyeti hedefleyen herhangi bir toplumsal mücadelenin – sermayenin yeniden üretiminde üretim alanının belirleyici, merkezî konumunu sürdürüyor olmasından hareketle - işçi sınıfının *stratejik* rolünü kavraması gerektiği ve söz konusu mülksüzleştirmeye karşı verilen mücadelelerin *ancak* işçi sınıfının etrafında örüldüğü takdirde başarıya ulaşabileceğidir. Wall Street'ten Madrid'e Tahrir'den Gezi'ye geçtiğimiz 20 yıla damgasını vuran tüm meydan işgallerinde ve kamu işletmelerinden madenlere kadar özelleştirme karşıtı mücadelelerde örgütlü işçi sınıfının sınırlı ya da yetersiz katılımının bu toplumsal hareketlerin en zayıf noktasını (buna bir de farklı hareketlerin parçalanmışlığını gidermeye dönük bir merkezî önderliğin, bir işçi sınıfı partisinin bulunmayışını da eklemek gerekir) oluşturduğunu bir an olsun akıldan çıkarmamalıyız.³⁵ Küçük burjuvazinin trajedisi asıl burada yatmaktadır.

Biz yine de "Herkesin herkes için" olduğu bir dünya arzularken, bir politik akım olarak müşterekleri savunanları, önde gelen bir temsilcileri aracılığıyla, De Angelis'in radikal bir toplumsal değişim üzerine Marx'tan yaptığı şu alıntıyla uyarmayı bir görev bilelim:

34 R. Desai, "The New Communists of the Commons: 21st Century Proudhonists", *International Critical Thought*, Haziran, 2011, s. 204-223.

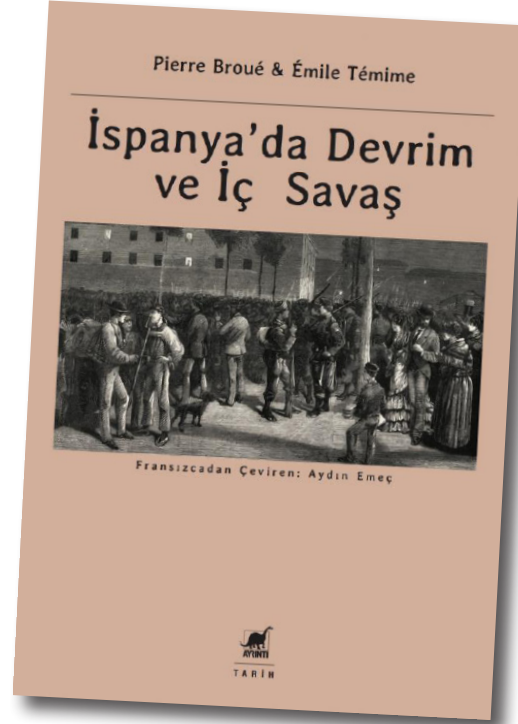
35 Jin-Sang Jeong, "Ideas of Alterglobalization Movements and Marxism", <http://hermes-ir.lib.hit-u.ac.jp/hermes/ir/re/18348/070inv01801.pdf>. Yakın bir zaman önce *Washington Post* gazetesinde yayımlanan, 150 farklı ülkede 1900'den günümüze kadar gerçekleştirilen tüm büyük protesto hareketlerinin karşılaştırıldığı araştırma bu gerçeği bir kez daha ortaya koyuyor. Araştırmanın sonucu şöyle: Bu protestolar sonucunda demokratikleşmenin gerçekleşip gerçekleşmediği, protestoyu kimin, hangi toplumsal kesimin veya sınıfın yaptığına bağlı ve demokratikleşmenin ana aktörü sanayi işçileri. (siz onu tüm emekçiler olarak okuyun!) (<https://tinyurl.com/y23jrm57>)

Burada Marx'ın *Grundrisse*'de kapitalizmin ötesine geçen radikal dönüşüm hakkında ifade ettiği uyarıyı ciddiye almayı öneriyorum: “Toplumun kendisi içinde sınıfsız bir toplumun üretiminin gizlenmiş maddi koşullarını ve onlara uygun düşen değişim (mübadele) ilişkilerini bulamıyorsak, bütün yok etme girişimleri donkişotluktan öteye geçmez” (s. 263-4).

Kitap Tanıtımı

İspanya'da Devrim ve İç Savaş

İspanya'da Devrim ve İç Savaş
Pierre Broué & Émile Temime
Fransızcadan Çeviren: Aydın
Emeç
Ayrıntı Yayınları

1936 Temmuz'undan 1939 Mart'ına kadar İspanya'da geçen olaylar, çok önemli bir siyasal sınavı belirlemekle, altı yıl boyunca dünyanın bir yarısını öbür yarısıyla karşı karşıya getiren II. Dünya Savaşı'nın bir genel provasını olmakla kalmadı. Her şeyden önce, askeri bir darbeye karşı toplumsal bir başkaldırma görünümüyle ortaya çıktı.

Bu başkaldırma, P. Broué ve É. Temime'in kitabında yalnız olanca şiddetiyle değil, ama yarattığı umutlar, az da olsa gerçekleştirdikleri, düşleri ve üzerine damgasını vuran anarşist hareketin etkileriyle incelenmektedir. Askeri bir darbeden devrime, iş savaşa, kısacası savaşın kendisine giden yol çok kısa ve hızlıdır. Bu sürece girildikten sonra da, İspanya'nın kaderi yabancı devletlerin işe karışmasına bağlı kalacaktır. Ve general Franco, başrolleri Hitler, Mussolini, Chamberlain, Blum ve Stalin tarafından oynanan bu savaştan zafer kazanmış olarak çıkacaktır.

Pierre Broué ve Émile Temime dünya tarihinin dönüm noktalarından sayılan bu savaşa çok genç yaşta büyük eğilim duymuş, bu eğilimin ve yıllar süren araştırmalarla çalışmalarının ürünü olarak da bu kitap ortaya çıkmıştır. Pek çok yetkili kişinin gözünde de, İspanya İç Savaşı konusunda yazılmış en iyi kitaptır...

(Tanıtım Bülteninden)